

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste instituut
Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Laura Tamm

Perekonna kujutamine lastekirjanduses Leelo Tungla näitel

Bakalaureusetöö

Juhendajad: Leena Käosaar (PhD)
Jaanika Palm (Lastekirjanduse uurija, MA)

Tartu 2025

Olen bakalaureusetöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõtteliste seisukohtadele ning muudest allikaist pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Laura Tamm

27.05.2025

Annotatsioon

Antud bakalaureusetöö käsitleb perekonna ja kodu kujutamist lastekirjanduses Leelo Tungla näitel. Analüüsitud on kolme proosateost, milles uuriti kodu, pere ning ema ja isa rolle. Tulemused näitavad, et antud teostes kodud peegeldavad perede suhteid ning tuumpere on kõige levinum perekonnamudel. Tuleb välja, et nii emade kui isade rollid on üpris kinnistunud - emad on tavaliselt hoolitsevad ja ka juhtivad, isad sageli seotud oma tööga ning eemalolevad. Tulevikus võiks uurida laiemalt teiste pereliikmete rolli ja pere dünaamikat lastekirjanduses.

Märksõnad

Kodu, perekond, lastekirjandus.

Sisukord

Sissejuhatus	6
1. Kuidas mõjutab loetud lastekirjandus laste arusaama perekonnast?	9
2. Ülevaade perekonna ja kodu seotusest ning perekonna tähendusest	11
2.1 Kodu kui perekonna peegeldaja	11
2.2 Kodude kirjeldused Leelo Tungla lasteraamatutes	13
2.3 Tuumpere kui ideaalpere	16
2.4 Tuumpere kui ideaalpere Leelo Tungla teostes	18
3. Ema ja isa roll lastekirjanduses	21
3.1 Isa kujutamine lastekirjanduses	21
3.2 Isade kujutamine Leelo Tungla lasteraamatutes	22
3.3 Ema kujutamine lastekirjanduses	27
3.4 Emade kujutamine Leelo Tungla lasteraamatutes	29
Kokkuvõte	34
Kasutatud allikad	36
Summary	38

Sissejuhatus

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks on analüüsida, kuidas on kujutatud lastekirjanduses perekonda Leelo Tungla teoste „Kristiina, see keskmine”, „Seltsimees laps” ning „Maimetsa laste lood” näitel. Leelo Tungal on 1947. aastal sündinud Eesti kirjanik, kes põhiliselt on kirjutanud proosa- ja värsiraamatuid lastele, aga ka kümnekond luulekogu täiskasvanutele. Lisaks sellele on ta tegutsenud toimetaja, kriitiku ning publitsisti ning laulusõnade kirjutajana. Minu analüüsitud teoseid ühendab see, et peategelaseks on laps. „Kristiina, see keskmine”, mis esimest korda ilmus aastal 1989 ja „Maimetsa laste lood”, mis esimest korda kogumikuna ilmus aastal 2015, on lastele suunatud kirjandusteosed, teose „Seltsimees laps ja suured inimesed”, esmakordselt ilmunud aastal 2008, puhul on tegemist raamatuga, mille sihtgrupiks on nii lapsed kui ka täiskasvanud. „Maimetsa laste lood” on kogumik, mis koosneb neljast jutustusest: „Pool koera” (1983), „Kirju liblika suvi” (1986), „Näärivana tütar” (1989) ja „Mõttele midagi välja, Madis!” (1989).

Antud teosed pakuvad mitmekülgset uurimismaterjali perekonna kujutamiseks. Lapspeategelane loob eelduse, et perekond mängib raamatus suurt rolli. Nii, nagu on raamatute tegelastele perekond oluline, on perekond tähtis ka lapsest lugejale. See, milline on lasteraamatute kodu, perekond ja selle liikmed, mõjutab seda, kuidas lapsest lugeja raamatuga suhestub ja millisena ta mõtestab iseenda perekonda.

Perekonna teema lastekirjanduses on ühiskonnas oluline, sest perekondade koosseis ja dünaamika on muutunud järjest mitmekesisemaks ja lapsed mõtestavad perekonda erinevalt, vastavalt sellele, millisest perest nad ise pärit on. Lugesdes on oluline, et lapsed saaksid loetavaga samastuda, kuid samas ka see, et lugemine avardaks nende maailmapilti. Seetõttu on vajalik, et lastekirjandus tuleks muutuva reaalsusega kaasa ning ei jääks kinni väljakujunenud stereotüüpidesse, mis võivad lugejas tekitada tunnet, et tema perekond või pereliikmed ei ole „õiged” või „normaalsed”.

Eestis on varem põgusalt uuritud soorolle lastekirjanduses, näiteks Krista Kumbergi 2014. aastal Eesti Lastekirjanduse Keskuse väljaandes Nukits ilmunud artikkel „Isad vaateaknal“, kuid praeguseni on pereteema eesti lastekirjanduses jäänud väga väheuurituks. Imma Reinase 2020. aasta bakalaureusetöö käsitleb teemat „Lastekirjanduse kasutamine teema „Perekond ja sugulased“ õpetamisel 5-aastastele lastele“ ning Eve Annuki 2008. aastal kaitstud bakalaureusetöö on teemal „Lapsele raamatu valimine Tartumaa lapsevanemate ja lasteaiaõpetajate poolt“. Mõlemad tööd on kaitstud Tartu ülikooli haridusteaduste instituudis.

Minu bakalaureusetöös kasutatud uurimismeetod on kvalitatiivne tekstianalüüs, mis keskendub perekonna ja kodu kujutamise uurimisele. Soovin analüüsida, millistena on antud teostes kujutatud pereliikmeid ja kodusid. Sekundaarallikateks on erinevad esseed, artiklid ja uurimused perekonna kujutamise kohta lastekirjanduses ning lastekirjanduse mõju kohta lapse arusaama kujunemisel perekonnast. Analüüsimiseks kasutan kolme Leelo Tungla lapspeategelasega proosateost, mida analüüsin lähilugemise teel, kaardistades ja analüüsides, kuidas on antud töö uurimisteemad nendes teostes kajastatud. Uurimisel jälgin kodu, perekonna ja ema ning isa kujutamist. Sellest uurimusest jääb mahupiirangute tõttu välja laste ja muude, tuumperesse mittekuuluvate pereliikmete kujutamise analüüs. Valisin uuritavaks Leelo Tungla, sest ta on juba mitmekümneid aastaid olnud tuntud ja laste poolt armastatud kirjanik. Lisaks on tema kohta teada, et „Seltsimees laps“ on autobiograafiline teos, millest järeldan, et Leelo Tungal ise on teatava perioodi kasvanud tuumperest erinevas perekonnas ning on huvitav jälgida, kuidas tema pereliikmeid kujutab ja kas see erineb teooria osas välja toodud teiste uuringute tulemustest.

Soovin vastuseid leida järgmistele küsimustele:

1. Kuidas seostub kodu kujutamine perekonna kujutamisega lastekirjanduses?
2. Kuidas on lastekirjanduses kujutatud perekonda?
3. Kuidas on lastekirjanduses kujutatud ema ja isa?

Minu töö jaguneb kolmeks suuremaks peatükiks. Esimeses peatükis annan teoreetilise ülevaate sellest, kuidas kirjandus mõjutab last perekonna mõtestamisel. Teises peatükis annan teoreetilise ülevaate kodust kui perekonna peegeldajast ning tuumperest kui

ideaalperest. Teoreetilisele ülevaatele järgneb Leelo Tungla teoste analüüs antud teemade raames. Kolmas peatükk sisaldab teoreetilist ülevaadet ema ja isa kujutamisest lastekirjanduses ning sellele järgneb analüüs ema ja isa kujutamisest Leelo Tungla lastekirjanduslike proosateoste näitel.

1. Kuidas mõjutab loetud lastekirjandus laste arusaama perekonnast?

Mida noorem on laps, seda väiksem on tema kokkupuude erinevate perekonnatüüpidega. Väikelapse jaoks tähendab "pere" eelkõige tema enda perekonda ja igapäevast elu selles. Lastekirjandus pakub võimaluse avardada lapse arusaamu, näidates, et peresid on mitmesuguseid. Raamatute kaudu hakkab laps tajuma, millised võivad olla pereliikmete rollid ja kuidas need suhestuvad tema enda pereeluga. Hishmam Muhamad Ismail rõhutab, kui oluline on kirjanduse roll peresuhete ja sõpruse mõistmisel ning väärtustamisel. Lasteraamatud võivad olla eriti kasulikud eelkooliealistele, kes on loomupäraselt keskendunud iseendale - raamatud aitavad neil märgata ja hinnata ka teisi enda ümber. Need teosed aitavad lastel luua terviklikumat maailmapilti, pakkudes võimalust samastuda tuttavaga ja samas tutvustada seda, mis jääb väljapoole kodust kogemust. Nii toetab kirjandus last mõttelise maailmastruktuuri loomisel ja aitab mõista mitmekesisust nii peresuhetes kui ka ühiskonnas laiemalt. (Ismail 2023: 593-594) Lugemine võimaldab lapsel ületada kultuurilisi ja põlvkondadevahelisi piire ning avastada maailma, mis muidu võiks jääda talle kättesaamatuks või arusaamatuks.

Lindsay M. White toob esile, et nagu rassi, etnilist päritolu ja sugu, mis on kaasasündinud tunnused, ei saa laps valida ka seda, millisesse perekonda ta sünnib. Samas mängib perekond tema arengus kesksel rollil. Kui laps tunneb, et tema pere ei vasta ühiskonnas või kirjanduses nähtavale "normile", võib see kahjustada tema enesehinnangut, minapilti ja seeläbi ka õpitulemusi. Kirjandus aitab lapsel kogeda kuulumist ühiskonda – kui laps leiab raamatutest peresid, mis sarnanevad tema enda omaga, tunneb ta end ära ja tunneb aktsepteeritust. Samas võimaldab kirjandus tutvuda ka erinevate peremudelitega. (White 2015: 69-71) Kõik, mida laps loetust kaasa võtab, ei ole alati nähtav ega otsene - osa mõjusid on peidetud, alateadlikud või nõuavad sügavamat mõtestamist. Ismail leiab, et lastekirjandus koosneb erinevatest elementidest. Mõned neist, nagu tegelased, süžee ja vorm, on selgelt nähtavad, teised - näiteks väärtushinnangud, stereotüübid või representeerimisviisid - vajavad rohkem analüüsi. Ka tegevuspaigad ja keelekasutus võivad sisaldada detaile, mis mõjutavad last

teadvustamata tasandil. (Ismail 2023: 595-596) White uuris, kuidas lasteaiacalsed lapsed mõtestavad pere mõistet pärast lasteraamatute lugemist ning leidis, et lapsed samastuvad raamatus kõige rohkem just detailidega, mis seonduvad nende isikliku kogemusega. Sageli jääb süžee tagaplaanile, kui laps märkab loos midagi, mis teda puudutab. (White 2015: 53) Just seetõttu on lastest lugejad vastuvõtlikud kirjanduse kaudu edastatavatele väärtustele - nende maailmakogemus on alles kujunemisjärgus.

White märkas veel, et lapsed määratlevad perekonda erinevalt. Mõned nimetavad perekonnaks neid, kellega koos elatakse; mõne jaoks piirdub pere bioloogiliste sugulastega ühes kodus; teised näevad perekonda laiemalt, hõlmates ka eemal elavaid sugulasi või lähedasi sõpru. Isegi samas kodus elavate laste arusaam perekonnast võib erineda, mis näitab, et arusaam ei kujune ainult koduse kasvatusena, vaid ka ühiskonna, meedia ja kirjanduse mõjul. (White 2015: 61-62) Lapsed ei muuda oma mõtteviisi loetud raamatute põhjal kohe, kuid kirjandus mõjutab neid sageli alateadlikult. Sellised näited viitavad, et kirjanduse mõju lapse arusaamale perest ei pruugi olla otsene, kuid see aitab tal oma peret mõtestada ja suhestuda laiemalt ühiskonnaga.

Ismail märgib, et alles 20. sajandil hakkas täiskasvanute ühiskond tõsisemalt väärtustama lastekirjandust ja mõistma selle rolli lapse kujunemisel. Lasteraamatuid on hakatud looma ka poliitiliste eesmärkidega - suunates lapsi mõtlema „õigel“ viisil. Kuigi on tähtis, et lapsed tarbiks kvaliteetset ja väärtuspõhist kirjandust, on raske määratleda, mida see täpselt tähendab - kultuuriti võib arusaam „hea“ raamatust erineda. (Ismail 2023: 594) Lastekirjanikud kannavad endas paratamatult teatud väärtusi ja kultuuritausta, mis kandub edasi ka teostesse. Ükski lasteraamat ei ole igas mõttes täiuslik ega sobi igale lapsele. Siiski - vastandudes Ismailile - võib väita, et „ebatäiuslikud“ raamatud ei ole ilmtingimata ohtlikud. Pigem peitub vastutus täiskasvanus, kes aitab lapsel lugemiskogemust mõtestada. Raamatud peegeldavad kellegi tegelikkust, ja kui selles esitatud väärtused ei sobi meie omadega, saab neid lapsele selgitada vastavalt oma kultuuri normidele. Isegi negatiivne näide võib aidata lapsel oma maailmapilti kujundada. Palju ohtlikumad on aga nähtamatud normid - näiteks perekonnarollide kohta -, mis võivad süvendada stereotüüpe sellest, milline peaks olema „õige“ perekond, ema või isa.

2. Ülevaade perekonna ja kodu seotusest ning perekonna tähendusest

Kodu on perekonna füüsiline asupaik - paik, kus igapäevaelu toimub ja kuhu kuuluvad esemelised ning ruumilised tähendused. Mõisted kodu ja perekond on tihedalt läbi põimunud ning sageli käsitletakse neid teineteisega vahetult seotuna. Kodu on midagi, mida saab näha, katsuda ja kogeda meelte kaudu; see on käegakatsutav. Perekond seevastu koosneb inimestest ning tema olemus on palju keerukam ja mitmetahulisem - mitte niivõrd liikmete arvu või nimede poolest, vaid pigem selle kaudu, kuidas perekond toimib, millised suhted ja väärtused seda kujundavad. Mõlemad mõisted - nii kodu kui ka perekond - on sügavalt isiklikud ja emotsionaalsed, tähendades iga inimese jaoks midagi unikaalset. Kui sõna perekond seostub sageli traditsioonilise tuumperega, milleks on ema, isa ja lapsed, siis tegelikkuses on sellel mõistel palju laiem ja mitmekesisem tähendus. Perekonna määratlus sõltub paljuski inimese isiklikust kogemusest, kultuurikontekstist ning ka ajas muutuvatest sotsiaalsetest normidest. Seetõttu on oluline vaadelda kodu ja perekonda mitte ainult kui staatilisi struktuure, vaid ka kui identiteeti ja kuuluvust kujundavaid tähendusvälju.

2.1 Kodu kui perekonna peegeldaja

Nii nagu päris laste elus, on ka lastekirjanduse lapstegelaste jaoks kodu ja perekond olulisel kohal. Leo Luks on välja toonud, et kirjanduses me tihtipeale kodu olulisust ei teadvusta, vaid see on olemas taustal, olles tavaline ja turvaline ning seetõttu ka ebahuvitav (Luks 2014: 732). Lasteraamatute puhul aga võib ka kodus toimuv olla täis erinevaid sündmusi ja mõjuda huvitava ning hoopis ebatavalisena. Ka lastekirjanduses on näha seda, et kodu kirjeldatakse pigem nendes olukordades, kus on toimunud mingi kõrvalekalle normist. Suurbritanniast pärit, lastekirjandusele spetsialiseerunud kirjandusteadlase Ann Alstoni sõnul ei pruugi kodu olla alati turvaliseks paigaks, vaid võib tekitada sealsetes elanikes erinevaid tugevaid tundeid (Alston 2008:69). Kuna lapse elus võibki kodu olla kesksel kohal kui täiskasvanul,

näiteks eneseteostuse mõttes, erineb ka lastekirjanduses ja täiskasvanutele kirjutatud ilukirjanduses kodu kujutamine. Luksi sõnul tähendab kirjanduses kodu kesksele kohale asetamine tihti selle kujutamist ebaõdusana, küll aga on tavaline lapsepõlvkodule igatsusega tagasi mõtlemine. (Luks 2014: 736). Sellest jäeldub, et lapse(põlve)kodu kirjeldamine on lastekirjanduses ja täiskasvanutele mõeldud ilukirjanduses erinev. Selle põhjuseks võib pidada seda, et lasteraamatus, kus peategelaseks on laps, kirjeldatakse lapse olevikku ning pilt kodust ja perekonnast luuakse läbi lapstegelase argielu ja tema igapäevaste kogemuste. Kodukirjeldus võib erineda ka vastavalt sellele, kas lasteraamatu jutustajaks on lapstegelane ise, või kõrvaline jutustaja, kes pöörab tähelepanu ka neile asjadele, mida lapsed üldiselt märgata ei oska, näiteks kodu korrashoid või seda ümbritseva aia ilu. Täiskasvanute kirjanduses aga kujutatakse lapsepõlvkodu tagasivaates, mis ei ole enam realistlik, vaid koosneb allesjäänud mälestustest ja on seetõttu emotsionaalselt laetum ja subjektiivsem.

Lastekirjanduses peegeldab kodu kirjeldus sageli perekonnasisest dünaamikat ja kodust olukorda. Korras ja hoolitsetud kodudes elavad tavaliselt head ning korralikud inimesed, samas kui ruumi segadus võib viidata ka selles elavate inimeste sisemisele tasakaalutusele või negatiivsetele omadustele. Koduse ruumi üle on enamasti kontroll täiskasvanul – tema seab reeglid, mida laps peab järgima, määrates kindlaks, kus laps tohib liikuda, milliste asjadega mängida ning millised on ootused ruumide korrashoiu osas. Kuna täiskasvanul on võim koduse keskkonna kujundamise üle, laieneb see kontroll sageli ka lapse elu muudele aspektidele. Ka lastekirjanduses on lapstegelased tavaliselt täiskasvanute juhitud, tegutsedes kindlas raamistikus, mis piiritleb nende vabaduse ja valikud. Täiskasvanu roll on kehtestada lapsele piirid, pakkudes samal ajal turvatunnet ja struktuuri. (Alston 2008: 90–93) Seega, reeglid ja nendega kaasnev kindlustunne ja rutiin on eelduseks, et kodu saaks olla lapsele turvaline paik. Seda peegeldab ka lastekirjandus, kus sageli on lapstegelaste kodudes täiskasvanute kehtestatud distsipliin, mida laps peab aktsepteerima, et elu kulgeks harmooniliselt ja ilma suuremate konfliktideta. Kodused reeglid ja kodu üldine kujutamine omakorda peegeldab perekonnasiseseid suhtid ja pereliikmete vahelist dünaamikat. Kuigi lastekirjandust saaks luua ka nii, et laps oleks oma tegemistes vaba ning konflikte ei tekkiks, on siiski tavapärane see, et lapstegelased tegutsevad sarnastes raamidest päris lastega - see tähendab, et nad sõltuvad täiskasvanutest ning nende poolt kehtestatud reegleid, seda nii käitumise kui ka ruumikasutuse osas.

2.2 Kodude kirjeldused Leelo Tungla lasteraamatutes

Minu analüüsitud Leelo Tungla teostes elavad kõik peategelased erinevates kodudes. Mõnda kodu on kirjeldatud rohkem, mõnda vähem. „Maimetsa laste lugude“ esimeses jutustuses, mis kannab pealkirja „Pool koera“, kirjeldab peategelane, äsja Maimetsa kooli 4. klassi lõpetanud Olavi, oma kodu üsna vähe. Lugejale tundub, et Olavi tunneb ennast kodus turvaliselt ning seetõttu pole ilmselt ka kodust elu-olu eriti palju kirjeldatud, raamatu põhitegevus toimub kodust väljapool. Kodu on kirjeldatud enamasti siis, kui toimumas on midagi ebatavalist. Üks stseen, kus on toimunud kõrvalekalle normist ning mille põhjal saame ettekujutuse Olavi kodust, on järgmine:

Paar päeva õnnestus mul Mõkut esikus pidada, kuigi ema nurises pabulate pärast - neid tuli sokul nii ohtrasti, nagu asuks tal sabatupsu varjus mingi „šokolaadinööbikeste“ vabrik. Nende koristamise võtsin vabatahtlikult oma tööks, kuid üks vahel jäänud mõni nööbike kahe silma vahele, ja kui siis tall ühel õhtul pliidile kargas, nii et sõrad kärssasid, ja kapsasupipott kõige täiega kolinal põrandale veeres, tõstis ema mässu ja teatas, et tema enam sellistes tsaariaegsetes tingimustes ei ela. (Tungal 2015a:19)

Antud juhtumit on kirjeldatud kõrvalekaldena normist, järelikult elab Olavi pere üldiselt puhtas kodus. Raamatust selgub, et ka kodused suhted on Olavi perekonnas pigem head. See, et Olavi vabatahtlikult pabulate koristamise enda peale võtab, peegeldab ka nende kodust dünaamikat. Olavi ja ema on need, kes kodus tekkinud segadust likvideerisid ja nemad kaks on ka perekonnas domineerivamad ja aktiivsemad kui isa. Emal on suurim vastutus koduse majapidamise eest, kuid samas ka kõige suurem otsustusõigus.

„Kirju liblika suve“ minategelasel, samal aastal Maimetsa kooli 5. klassi õppima asunud Tiinal on jutustuse jooksul kaks kodu. Esimene kodu, kus ta emaga kahekesi elab, on tihti segamini, seda just siis, kui ema alkoholi tarvitab. Nendel perioodidel on lisaks kodule hooletusse jäetud ka Tiina ise. Ühte peojärgset hommikut kirjeldab Tiina nii: „*Äratuskell, mis meil õhtul üles keeramata ununes, ei tiksunud. Ema polnud end riidest lahti võtnudki, magas kušetil, kampsun seljas. Mul hakkas temast kangesti hale, kui vaatasin segamini lauda, millel seisis mitu tühja pudelit ja paar kuivanud juustuvõileiba, suitsukonidega segi.*” (Tungal 2015b: 105-106) Sellele stseenile eelneb kirjeldus kodusest olukorrast, kus ema

prioriteediks on tuttavatega alkoholi tarvitamine ja lõbusalt aja veetmine, samas kui Tiina põhivajadused, nagu turvatunne ja uni, on täiesti rahuldamata jäänud. Hommikuse toa ja ema seisukorra kirjeldamise järgneb stseen, kus Tiina ema ei ärka Tiina äratamise peale, vaid käreatab tütrele: „*Jäta mu hing ükskord rahule! Kasi kooli!*” (Tungal 2015b: 106). Tiinast jääb kodust välja minnes maha segamini kodu ja Tiina jutustab raamatus, kuidas ta talvehommikul avatud mantlihõlmadega kooli kõnnib, et riietest suitsuhaisu välja tuulutada ning aru saanud, et on juba tundidesse hiljaks jäänud, otsustab ta hoopis mitte kooli minna ning päeval end metsas varjata. See kirjeldus on näiteks, kuidas segamini kodu käib kirjanduses kokku lapse hooletusse jätmisega vanema poolt. Sama päeva õhtul koju jõudes aga laheneb segadus kodus ja sellega sümbioosis ka Tiina ja ema vaheline suhtlus, ema võtab endale taas Tiina eest hoolitseja rolli.

Kui võõrad olid lahkunud, hakkasime emaga kahekesi tuba koristama. Olin oma märjad saapad täiesti unustanud, ent ema märkas neid ja lõi ehmunult käsi kokku. Võtsin jalad paljaks - need olid punased. Nüüd pani ema mind paljaid päkki pliidisuu ette kuumutama, käis kähku ära Alma-tädi juures – „temal on alati kõike!” -, tõi sealt hanerasva ja hõõrus mu jalatallad sellega sisse.” (Tungal 2015b:110-111)

Siin on mainitud kodu koristamist, kuid otseselt seda tegevust kirjeldatud pole. Vaimsel ja suhete tasandil tekkinud segaduse korrastamine võtab rohkem aega ja on raskemini kirjeldatav kui tubade koristamine, mis on selgesti mõistetav ja füüsiline tegevus, ning selles loos saab just koristamisega alguse ka ema-tütre vahelise suhtluse paranemine.

Uues kodus onu Elmari juures ei ole Tiina emal enam alkoholiga probleeme ning Tiina saab nautida õnnelikku lapsepõlve. See on suur muutus võrreldes Tiina varasema eluga ning muutuse esiletoomine toimubki esimesena läbi kodukirjelduse. Esimest hommikut uues kodus kirjeldab Tiina nii:

Läbi kollaste kardinade paistis päike eredamalt kui õues, suures päikesevihus tantsis kullakarva tolmu... Sellist rahulikku tolmu olin seni näinud ainult raamatukogus. Seljas oli mul uhiuus helesinine öösärk. Kõik oli imeliselt puhas ja rõõmus, ja terve suvepäev seisis ees. Voodist tõustes sattus paljas tald siledakarvalisele mägranahale - tundus, nagu astuksin uude ellu täiesti uue tüdrukuna, kes pole kunagi kuulnudki Õnnetusehunniku või Viina-Tiina nime.” (Tungal 2015b: 143-144)

Siin on kirjeldatud Tiina mõtet, et toas paistab päike eredamalt kui õues. See võiks kujundlikult väljendada Tiina tunnet, et toas on veel parem kui väljas. Tiina nimetab tolmu toas “kullakarva tolmuks” ja seostab seda raamatukogu „rahuliku tolmuaga”. Raamatukogu on „Kirju liblika suves” kirjeldatud kohana, kus Tiina leiab endale meeldivat ja arendavat tegevust raamatute näol, samuti töötab raamatukogus Malle Heinsaar, kes Tiinat väga hindab

ja isegi oma lapseks soovib. Uue kodu seostamine raamatukoguga viitab Tiina positiivsele hoiakule ja turvalisele ning väärtustatud tundele, mida kodune olukord temas tekitab. Samuti on kõnekas mägranahast vaibale astumise kui uude ellu uue tüdrukuna astumise mõte. Läbi uue, puhta, helge kodu saab tüdruk ka ise uue, ilusa ja helge elu.

„Kristiina, see keskmine” minategelane Kristiina kasvab toetavas ja sõbralikus perekonnas, kus tal on võimalik olla laps ning vanemad tulevad oma vanemlike kohustustega hästi toime. Kodu jääb siin raamatus taaskord pigem taustale ja kirjeldatakse ainult kõrvalekaldeid normist, näiteks:

Kui me maa-vanaema juurest linna tagasi kolisime, hakkasid linnakodus imelikud võõrad lõhnad ninna. Suures toas lehkas vaasis vana pruun lillekimp, mis nägi välja nagu päkapiku luuakonts. Ei tea, kes meist küll sihukese haisupommi oli ostnud või korjanud! Meie toas oli koiliblika lõhn, isa-ema tuba lõhnas tolmust [...]. Köögis oli vanaaegse toidu lõhn, mis tuli mohäärhallitusega kartulitest ja kalakonservist [...]. Ema lõi kõik aknad järgemööda lahti. [...] Isa keeras meelerahustuseks raadio mängima, meie Heleniga tantsisime „Tibutantsu”. (Tungal 2020: 111-112)

Selles lõigus on välja toodud peale pikka eemalolekut koju tekkinud imelik lõhn. Lõhna põhjustavad närtsinud lilled ja kööki jäänud toit, mis on märgid sellest, et kodu on enne maale minekut kaunistatud ja üldiselt on kodu olnud korras, sest pahaksläinud („vanaaegse”) toidu lõhn on midagi ebatavalist. Kodu kirjeldus vastab ka loodud perekonna olemusele, perekonnaliikmete omavahelised suhted on väga head ja kõik probleemid lahendatakse kohe ära. Osatakse toime tulla ka negatiivsete tunnetega.

Teoses „Seltsimees laps” hakkavad isa ja Leelo kohe peale ema vangistamist tuba koristama. Toa koristamine on justkui soov muuta olukorda kodus taas endiseks, nagu see oli olnud mõned tunnid varem, enne seda, kui ema ära viidi. Leelo uurib isalt, kas ema viisid ära samad mehed, kes vanaema Mari Siberisse viisid, aga isa vastab, et need olid hoopis teised inimesed ning ema äraviimine oli eksitus ning ema tuuakse kohe varsti tagasi. „*Memme tuleb koju ja saab kurvaks, kui meil siin on kõik segi nagu puder ja kapsad!*” (Tungal 2008: 17) Isa usub ise ja kinnitab seda ka Leelole, et ema on kohe tagasi tulemas ning nad hakkavad koristama selleks, et memmele head meelt valmistada. Tubade koristamine on justkui rituaalne tegevus, luues Leelo tegelase arvates eelduse selleks, et ema saaks vangist uuesti vabaks, sest juhul kui kodus on kõik korras nagu siis, kui ema kodu eesti hoolitses, peab ka ema ise tagasi tulema. Täiskasvanud lugeja, teades ajaloolist konteksti, oskab aimata, et tegelikult Memme-tegelane veel nii pea vangist ei pääse ning on aru saada, et koristamine Tata-tegelasele toimetulekumehhanismiks raske olukorraga toime tulemisel.

2.3 Tuumpere kui ideaalpere

Kodul on lisaks materiaalsele aspektile ka sügav emotsionaalne tähendus, mis on tihedalt seotud perekonnaga. Perekonna mõiste ei ole universaalselt defineeritav, vaid varieerub nii kultuuriti kui ka kultuuride siseselt. Traditsiooniliselt on tuumpereks peetud ema, isa ja nende last või lapsi, kuid laiendatud perekond võib hõlmata ka kaugemaid sugulasi või inimesi, keda ühendavad perekondlikud sidemed abielu, lapsendamise või muude peresuhete kaudu (Wesseling 2021: 74). Eesti rahvaloenduse andmetel määratletakse tuumperet kui perekonda, mille liikmeid seovad vanemlus- või partnerlussuhted ning mis koosneb maksimaalselt kahest põlvkonnast. Sinna kuuluvad ka üksikvanemad, lapsendatud lastega pered ning paarid, kellel lapsi ei ole. Samuti arvestatakse tuumpereks samasooliseid vanemaid (Tiit 2022). Kuna need määratlused erinevad, teen valiku lähtuda käesolevas bakalaureusetöös tuumpere käsitlemisel Wesselingi (2021) definitsioonist, mille kohaselt kuulub tuumperesse ainult ema, isa ja nende bioloogiline laps või lapsed. Valisin selle definitsiooni, kuna see peegeldab meie kultuuriruumis jätkuvalt levinud arusaama just sellisest peremudelist kui kõige traditsioonilisemast ja eelistatumast kooslusest.

Tänapäevase Eesti perekonna koosseisu kohta annab head infot Terviseinfo kodulehel avaldatud „,Laste heaolu“ kogumiku kokkuvõte“, millest selgub, et:

„2011. aasta rahvaloenduse andmetel on kolmandik Eesti lastest üksiklapsed, ülejäänud kasvavad koos õdede-vendadega. Lastega leibkondade osakaal kõigis leibkondades väheneb. Samas on lastega leibkondade hulgas üha rohkem vaba kooselu leibkondi. Viiendik lastest kasvab ühe vanemaga ühepereleibkonnas - enamasti on laste kasvatajaks sellisel juhul ema. Mida vanemad on lapsed, seda suurem on tõenäosus, et nad elavad ühe vanemaga või kärghperes koos vanema ja kasuvanemaga.“ (Õiguskantsleri kantselei 2014)

Siit näeme, et Eesti laste perekonda ei kuulu ainult ema, isa ja nende lapsed, vaid lapsed elavadki väga erinevates perekondades.

Lastekirjanduses on muutused perekondade koosseisus küll mingil määral kajastatud, kuid väga tugevalt on jäänud püsima tuumpere kui perekonna ideaal. Beth Grafft kaitses 2020. aastal Põhja-Iowa ülikoolis magistritöö, milles ta uuris erinevate perekondade kujutamist 2019.-2020. aasta Iowa Children's Choice Award auhinnale nomineeritud lasteraamatutes

kvantitatiivse meetodiga. Sellele auhinnale saavad lapsed ise raamatuid esitada. Grafft tõdes, et analüüsitud teostes jääb perekondade kujutamisel vajaka mitmekesisusest. Väga vähe on kujutatud lapsendamist, hooldusperesid ja samasoolisi vanemaid. (Grafft 2020: 52) Seevastu Alstoni sõnul küll kujutatakse tänapäeva lastekirjanduses erinevaid perekondi, perekonnasiseselt toimuvaid muutusi ja peresiseseid probleeme, kuid need ei jää kõrvutamata tuumpere kui ideaalperega. Näiteks kujuneb süžee perekonna killustumise ümber, ent samas ei kujutata traditsioonilisest tuumperest erinevaid peremudeleid positiivse ja turvalise kasvukeskkonnana. Neid võrreldakse ideaalse tuumperega ning narratiiv püüdleb sageli selle taastamise või asemele tekkiva sarnase struktuuri loomise poole. (Alston 2008: 2)

Alstoni arvates võibki olla tuumpere ideaal nii tugevalt kinnistunud filmide, raamatute ja muu meedia tõttu. Ta järeltab seda nähtusest, et isegi need inimesed, kes ei ole kasvanud üles hästi toimivas tuumperes, vaid näiteks perekonnas, kus peresisesed suhted on olnud pigem halvad, jäävad siiski ootama enda elus ideaalse tuumperekonna loomist. Selle aluseks ja eeskujuks ongi tihtipeale filmidest nähtud ideaalselt toimivad perekonnad, mille koosseisu kuulub traditsiooniliselt heteropaar ning nende laps või lapsed. (Alston 2008: 11-12)

Järelikult saame väita, et lastekirjandus ühest küljest peegeldab ühiskondlikke arusaamasid selle kohta, milline on õige perekond ja kes sinna kuuluvad, kuid teisest küljest annab ise neid arusaamasid läbi kirjanduslike perekondade edasi, aidates kaasa tuumpere ideaali säilimisele.

2.4 Tuumpere kui ideaalpere Leelo Tungla teostes

Leelo Tungla „Maimetsa laste lugude” raamatus on ideaalse tuumpere ja ideaalsest kõrvalekalduva pere kõrvutamine hästi näha. Selle parimaks näiteks on “Kirju liblika suve” minategelase Tiina lugu. Juba loo alguses defineerib Tiina end läbi oma perekonna. Ta mõtleb: „*Ent kuidas peaks luuletama see, keda keegi ei armasta - isegi ta oma ema mitte -, kellel on võõrasisa ja keda kutsuti ning hakatakse varsti jälle kutsuma Viina-Tiinaks?*” (Tungal 2015b: 96) See näitab, et Tiina identiteet on tihedalt seotud tema perekonna ja kuuluvustundega. Luuletamine on talle oluline, kuid ta tunneb, et tema „puudulik” perekond takistab teda loominguliselt väljendmast. Samas mainib Tiina, et ta elu ainus õnnelik aasta on olnud seesama, mis käesoleva päevaga lõppes. Loo käigus selgub, et ta peab seda õnnelikuks, sest tema kodune olukord on muutunud stabiilsemaks ja rahulikumaks ning uues koolis on tal positiivne ja toetav suhtlusvõrgustik.

Peale oma elu ainsa õnneliku aasta mainimist võrdleb Tiina end Tuhkatriinuga: tüdruk tunneb, et ta pole oma elus enam samas rollis, kui oli olnud eelmises, Karila koolis. Ta ütleb, et on jõudnud nüüd justkui printsessiaega, sest „*Polnud mul küll kõrvitsast tõlda ega hiirtest hobuseid, haldjast rääkimata - aga oli onu Elmar, keda ma tänini kuidagi ei suuda isaks kutsuda, kuid kes on aus ja korralik töömees. Pealegi minu ema mees.*” (Tungal 2015b: 96)

See mõtisklus peegeldab Tiina tugevat ambivalenttsust oma perekonna suhtes. Ühelt poolt tajub ta endiselt, et tema pere ei vasta ideaalpildi järgi tuumperemudelile - tal on kasuisa ja poolvend, mitte bioloogiline isa. Teisalt mõistab ta, et kasuisa Elmar on toonud tema ellu turvatunde ja parema elukvaliteedi. Tiina sisemine vastuolu väljendub selles, et kuigi ta aktsepteerib oma uut kodust olukorda, ei suuda ta siiski Elmarit isaks nimetada.

Tiina perekonna kõrvutamine tuumpere ideaaliga tuleb veel esile raamatukoguhoidja Malle Heinsaare tegelaskuju kaudu. Malle pakub Tiinale võimalust nende juurde elama kolida. Ta toob välja koduga seotud mugavused ning rõhutab, et tal on heal töökohal olev mees, kes ei joo ja armastab lapsi. Kui Tiina väljendab muret selle üle, mis tema emast saab, vastab Malle, et usub, et ema on nõus, sest iga ema soovib oma lapsele parimat. Ta lisab veel: „*Just*

niisugust tüdart olenemale tahtnud: vaikset, tõsist, arukat.” (Tungal 2015b: 126) Kui Malle Tiina ja ema juurde oma pakkumisele vastust saama tuleb, põhjendab naine Tiina emale oma pakkumist sellega, et on teadlik, et ema keeldus varem Tiinat lastekodusse andmast, kuid tema kodus „satub laps korralikku perekonda”. See väide kinnitab, et kirjanduses on jätkuvalt säilinud tuumpere ideaal, kaudu vastandatakse teoses kaht erinevat pere - Tiina perekond ja Malle Heinsaare pere - viimane oleks justkui ideaalne, kuid sellest on puudu laps. Samuti toob Malle vestluses sisse Tiina lastekodusse minemise võimaluse, ta justkui mõistab ema keeldumist Tiina lastekodusse andmisest, kuigi nende kodused tingimused ei ole head, kuid Malle jaoks on loogiline, et ema võtab vastu Malle enda pakkumise, mis mitte lihtsalt ei päästa Tiinat kasinatest tingimustest, vaid annab tüdrukule võimaluse kasvada perekonnas, kus on olemas nii ema kui ka isa. Tiina ema vihastab antud pakkumise peale ning keeldub sellest, kuid üsna pea leiab ta ka endale uue kaaslase, kellest saab Tiinale kasuisa.

„Kristiina, see keskmine” peategelane Kristiina kasvab tuumperes, mille liikmeteks on ema, isa ja kolm tüdart. Raamatu esimene peatükk väljendab kohe, et tegemist on traditsiooniliste soorollidega perekonnaga. Kristiina kirjeldab, kuidas nad väikese venna - kes hiljem osutus küll õeks - sünniks valmistusid: *“Õhtuti ema muudkui kodus ja heegeldas helesiniseid nukuriideid, mamma jooksis poode mööda ja isa tegi magamistoas remonti. Kui ema titat tooma läks, siis maalisime meie Heleniga uhke loosungi: “Tere, Kristjan!”” (Tungal 2020: 5-6)* Siin kirjeldatud tegevused on üsna stereotüüpsed ning väljendavad traditsioonilisi rolle perekonnas. Kristiina on alles lasteaialaps ja tema jaoks on perekond kesksel kohal. Minajutustajana kirjeldab ta palju oma perekonda ja nendevahelisi suhteid. Talle meeldib ema ja isaga koos aega veeta, kirjeldatud on nende ühiseid ettevõtmisi kodus ja väljaspool kodu. Kristiina ütleb otse, kui väga ta oma vanematega veedetud aega väärtustab:

Mulle meeldivad kangesti niisugused õhtud, kus isal ja emal on hea tuju ning palju vaba aega. Tihti seda küll ette ei tule: vahel on isal aega ja emal samal ajal palju tegemist, vahel tuleb emal rõõmus tuju, aga isal on vaja tööd teha ja korter peab vaikne olema. Aga vahel tahavad mõlemad korraka puhata, ja siis on ilmatu vahva olemine. (Tungal 2020: 50)

Raamatus „Seltsimees laps” kasvab Leelo tuumperes, kuid peale ema vangistamist jääb eelkooliealine tüdruk isaga kahekesi. Isa viib Leelo mõneks ajaks enda vanemate juurde ja seal kuuleb Leelo pealt täiskasvanute vahelist vestlust, mille käigus ütleb tädi Anne: *„Ja Felix võtab varsti ka kindlasti uue naise - kuidas ta üksi väikest last kasvatab, tüdruklast pealegi!*

Felixil on küll lahtised käed, aga praktilist mõtlemist pole ollagi!“ (Tungal 2008: 54). Selle peale reageerib Leelo otsusekindlalt: „*Mina ei taha kurja võõrasema! Ma olen nüüd väga hea laps ja memme tuleb kohe koju tagasi!*“ (Samas) Antud lõik peegeldab arusaama, et lapse, eriti tütre kasvatamiseks on ema kohalolu hädavajalik. See seisukoht erineb „Kirju liblika suve” Tiina loost, kus isa puudumist ei peetud probleemiks niivõrd lapse kasvatamise seisukohast, vaid see oli seotud pigem ema vaimse toimetuleku ja perekonna kuvandiga. Tiina ema tuli lapsekasvatamisega praktilises plaanis toime ka üksi. Leelo hirm võõrasema ees viitab traditsioonilisele muinasjutumotiivile, kus võõrasema on sageli kuri ja ebaõiglane tegelane. Samas võib see peegeldada ka Leelo enda väheseid kokkupuuteid reaalse elu võõrasemadega, mistõttu on tal lihtsam toetuda muinasjuttudes levinud stereotüüpidele. Raamat annab Leelo mõtete kaudu edasi üldist hoiakut, mille kohaselt võõrasema rolli nähakse pigem negatiivses valguses. Küll aga on selge, et Memmet igatsevad koju nii Leelo kui ka isa ning kumbki ei soovi uuest emarolli täitjast perekonnas midagi kuulda.

3. Ema ja isa roll lastekirjanduses

Pereliikmetest on lasteraamatutes peaaegu alati olemas ema ja isa. Mõlemad mängivad peredünaamikas olulist rolli ja nii nagu päriselus, on ka kirjanduses emadele ja isadele seatud ootused ja neil on üpriski väljakujunenud rollid. Lapstegelased suhestuvad emade ja isadega erinevalt ning lastekirjanduse põhjal võime saada aimu, millised on ühiskondlikud stereotüübid emade ja isade osas ning kuidas kirjandus emasid ja isasid piiritleb ja nende rolli kinnistab või avardab.

3.1 Isa kujutamine lastekirjanduses

Isa roll perekonnas ei piirdu enam pelgalt majandusliku toega - temalt oodatakse ka emotsionaalset kohalolu ja aktiivset osalust lapse kasvatamisel. Siiski on lastekirjanduses jätkuvalt märgatav isa ja ema rollide erinevus. Alston toob esile, et isa on sageli see tegelane, kellel on kõige tugevam side välismaailmaga. Esiteks veedab ta suure osa päevast kodust eemal, mistõttu tema kojusaabumine muutub lapstegelase jaoks päeva oluliseks sündmuseks. Teiseks kujutatakse isa sageli uudiseid lugemas või vaatamas, mis rõhutab tema rolli välismaailma vahendajana. (Alston 2008: 97) Kuigi isa on lapse kodukeskkonna kirjeldustes kohal, jääb ta sageli tahaplaanile ning talle kuulub pereliikmetest kõige enam isiklikku ruumi, kuhu ta võib teistest eralduda ja oma asjadega tegeleda. Grafft väidab oma magistritöös, et isad on tihti kujutatud ka saamatute ja nõrkadena ning kirjanduse-isad ei ole heaks eeskujuks ja mudeli loojaks lastest lugejatele. (Grafft 2020: 52) Füüsiline ja emotsionaalne eraldatus ning vähene vastutuse võtmine ja sekkumine muudab isa lapstegelase jaoks sageli emast kaugemaks.

Lasteraamatute hulgas leidub ka teoseid, kus isa puudub täielikult või on küll olemas, kuid asub perekonnast väljaspool. Lisaks bioloogilistele isadele esinevad kirjanduses ka kasuisad, isade uued pered ning mitmesugused muud peremudelid, mis peegeldavad kaasaegse elu

perekondade mitmekesisust. Krista Kumberg märgib, et sellised traditsioonilisest tuumperest erinevad isarollid võivad pakkuda tuge ja lohutust noortele lugejatele, kes ise kasvavad mittetraditsioonilistes peredes. Need aitavad kujundada arusaama, et tuumperest erinev perekond või isa puudumine ei ole midagi ebatavalist ega häbenemisväärset. Samas väljendab Kumberg muret selle üle, et selliste peremudelite laiem levik lastekirjanduses võib vähendada ühiskondlikke ootusi isade rollile ja kinnistada arusaama, et lapse kasvatamise peamine vastutus lasub üksnes emadel. (Kumberg 2014: 12) Ilmselt ei mõjuta lasteraamatud enam isasid, kes neid raamatuid loevad, küll aga võivad raamatu-isad olla lastest lugejatele, ka seda enesele teadvustamata, eeskujuks ning luua koos päriselu eeskujudega poistele ja tüdrukutele tulevaseks eluks mudeli, missugune üks „õige isa” olema peab ja milline on tema roll perekonnas.

On siiski ka lasteraamatuid, kus isa mängib sündmustikus olulist rolli. Krista Kumbergi sõnul on isad lastekirjanduses sageli huvitavamalt kujutatud kui emad. Ema roll on tavaliselt üsna fikseeritud - ta vastutab laste heaolu ja arengu eest ning täidab oma ülesandeid tõsiselt. Isad seevastu on sageli kaasatud ebatavalistesse tegevustesse, mis pakuvad lastele tugevaid emotsioone. Isadega on võimalik seigelda ja nende jaoks ei ole rutiin ega reeglid lastega aega veetes eriti olulised. (Kumberg 2014: 13-14) Sellest võib järeldada, et kuigi isad on lasteraamatutes tihti tähtsal kohal, erineb nende roll siiski oluliselt ema omast, kuna reaalne vastutus laste kasvatamise eest lastekirjanduses jääb siiski ema kanda.

3.2 Isade kujutamine Leelo Tunгла lasteraamatutes

Leelo Tunгла teoste isad on väga erinevad. „Kristiina, see keskmine” peategelase Kristiina isa on laste elus olemas, kuid tema puhul on selgelt aru saada, et ta eksisteerib ja teostab ennast põhiliselt väljaspool kodu. Eraldi peatükk on pühendatud loole, kuidas isa emale vaba päeva annab ja ise lastega koju jääb. Sellest peatükist saame teada, et loomulik on see, et pesupesemisega, söögivalmistamisega, poeskäimisega ja ka lastega tegeleb ema, mistõttu isal need kõik tööd selles peatükis ebaõnnestuvad, kuna tal puudub vajalik oskus ja kogemus. Küll ütleb isategelane peatüki lõpus: „*Poissmehepõlves pesin kõik pesu ise ära, ära sa*

mõttele!”(Tungal 2020: 133) See viitab isa väljakujunenud arusaamale, et antud majapidamistööd ei ole tema ülesanne, sest kuigi poissmehena ta neid töid tegi, kuuluvad need nüüd ema ülesannete hulka. Samuti ütleb ta, et ilma masinateta tema enam neid kodutöid teha ei kavatse, kuid ema puhul oli loomulik, et ta samade töödega masinate abita hakkama saab, isal ei tekkinud isegi küsimust, kuidas.

Väga tähenduslik on stseen, kus Kristiinale ja õdedele lapsehoidja võetakse, et ema saaks tööl käia. Lapsehoidja sõltub söögivalmistamisel lastest, sest ei julge ise kiirkeetjal kaant maha võtta. Kui vanemad tütreid ühel päeval hiljem koju tulevad kui tavaliselt, on lapsehoidja väga vihane. Ta riidleb lastega ja sakutab vanemat tütart tukast, mille peale koer lapsehoidjat ründab. Siis sekkub isa, et koera keelata. Probleemi lapsehoidja ja laste vahel lahendab alles veidi hiljem ema, kes teeb samas teatavaks otsuse veel mõneks ajaks koju jääda, et ise lapsi hoida. Isa sekkub olukorda minimaalselt, ta ei astu laste kaitseks välja ega aita lahendada konflikti. Kristiina kirjelduse põhjal ei tundu, et selleks oleks üldse ootust olnud, sest peale koera keelamise stseeni isast rohkem juttu ei tule, järelikult on tema käitumine loomulik. See viitab ema suuremale vastutusele ning kohalolule lastekasvatamisel ning isa võimalusest sekkuda lastega seonduvasse valikuliselt.

„Mõttele midagi välja, Madis!” jutustuses on Madisel oma isa suhtes väga kahetised tunded.

Ta toob ka ise välja, et nooremana mõtestas ta isa läbi teiste inimeste arvamuse mehe kohta:

„Väiksest peast olin kangesti uhke, kui käisin isaga koos külanaiistel kartuleid muldamas, ja naised kiitsid: „Küll sina, Viktor, oled ikka tubli töömurdja! Ja ahnepäits pole sa kunagi - rabad tööd paljalt pudeli eest! [...]” [...] Koolis käes sain äkki aru, et kuigi isa oli tubli tööriigaja, pole mul mingit põhjust tema üle uhke olla, ja vanaisa juures viibides mõtlesin, et oleme isaga ikka kohutavalt erinevad inimesed.” (Tungal 2015d: 245-246)

Selles stseenis toob Madis välja fakti, et ümberkaudsed inimesed mõtestavad isa läbi tema töö. Ka õppealajuhataja toob Madisega vesteldes isa töökuse välja: *„Sina oled küll selge näide sellest, et käbi võib kännust väga kaugemale kukkuda! Nii töökate vanemate laps - ja ei viitsi tööd teha! Terve sovhoos tunneb vana... khm, seltsimees Porolaineni kuldseid käsi, [...]” (Tungal 2015d: 236)*. Õppealajuhataja heidab Madisele ette, et poiss pole sama töökas kui ta isa, kuid Madis teab oma isa hoopis teise külje pealt ning seetõttu ei võta ka tehtud märkust eriti hinge. Madis ise on uhke olnud mitte isa töökuse üle, vaid selle üle, kuidas teised isa kiitsid. Madis ise ei oska isa töökust kuidagi positiivsena näha, sest tema sellest

mingit kasu ei saa, isa kulutab raha enamasti alkoholile ning Madise elu see kuidagi paremaks ei muuda. Olevikus kirjeldab Madis oma isa nii:

Selgepiirilised oleme ainult meie kahekesi: mina, Madis Porolainen, viienda klassi õpilane, kes ei tohi olla ei pilvepealne ega murest murtud, ja see magav mees - Viktor Porolainen, kuldsete kätega inimene, keda kiidetakse kui kanget töömurdjat ja kes tunneb kõiki maamasinaid, alates traktorist ja lõpetades lüpsiagregaatidega. See töömurdjana kiidetud ja joodikuna pilatud mees teeb koledaid norskavaid ja pruuskavaid häälightsusi, sest tal pole ülemisi hambaid... Ning see pole põrmugi naljakas, vaid hoopis kurb ja kohutav, sest norskav mees on ju minu isa, on see töökas käänd, kellest mina tahan kaugele kukkuda. Sest mina ei taha, et mind kiidetakse nagu mingit looma või masinat, kuigi papsist on hale - nii hale, et ei tahakski talle öelda „paps” või „vanamees” nagu tavaliselt, vaid „isa”... (Tungal 2015d: 245)

See Madise kirjeldus oma isa kohta on pärit peatükist, kus Madis ei saa vanaisa surmapäeval koos ema ja vennaga maale sõita, sest isa on ennast taaskord purju joonud ja Madis peab jääma koduseid toimetusi tegema ning vastutama selle eest, et isa rohkem alkoholi ei jooks ja nad järgmisel päeval koos matustele sõita saaksid. Madisel oli vanaisaga väga lähedane suhe olnud, kuid ta ei tundnud olukorra suhtes pahameelt, tal oli isast pigem kahju.

Madise isa on karmi käega ja nõudlik, poiss peab kodus ja ka sovhoosis palju töötama, mistõttu jäävad tal ka kooliasjad vahel tegemata. Ilmselt peegeldab Madise soov isa seekord „isaks”, mitte „papsiks” või „vanameheks” kutsuda nendevahelise dünaamika muutust. Kuigi isa on alkohoolik, saab ta oma tööga hakkama ning ta on võtnud ka vastutuse laste kasvatamise eest, kuigi tema vahendid on väga karmid ja ranged ning seetõttu puudub tal oma lastega vaimselt lähedane suhe. Näiteks jutustuses „Pool koera” ütleb Madis hilja õhtul koolimaja juures, pärast ootamatusse sekeldusse sattunud sõbra Olavi aitamist: „*“Tänase õhtu inimohver olen mina!” teatas Madis. „Sest mis teist rääkida: üks sai väheke õlast pigistada, teine komistas trepil ja nii edasi. Aga minul teeb paps istumiskoha punaseks, niipea kui ma koju ilmun!”*“ (Tungal 2015a: 87-88). See viitab sellele, et Madis on teadlik kodustest reeglitest ega tohi ilma etteteatamata tavapärasest hiljem koju jõuda. Kuid olukorras, kus ema ja vend on maale sõitnud ning Madis peab ise isa eest hoolitsema ja vastutama, tajub ta isa haavatavana ja mitte enam hirmutatavana. Kuna kontroll olukorra üle on nüüd tema kätes, võib see tekitada Madises ootamatu läheduse tunde. Tavaliselt oli just isa see, kes kehtestas reegleid ja hoidis olukorda enda kontrolli all, kuid pakkus samas vähe emotsionaalset tuge. Olles ise korraks juhtival positsioonil, võib Madis tunda, kuidas vastutusega kaasneb ka uus lähedustunne isaga, kuigi selline dünaamika lapse ja vanema vahel ei ole normaalne ega ka tervislik, kuna laps peab kandma liiga suurt vastutust.

„Seltsimees lapse” raamatus on näha isa rolli muutumist, kui isategelane pidi ema vangistamise järel enda kanda võtma mõlema vanema rolli. Minategelane Leelo mõtleb alguses, et „*Tataga oli palju lihtsam hea laps olla kui memmega: memmelt oleksin juba kindla peale köögilaua vakstule pillatud siirupitilkade pärast tõelda saanud, tata aga ei pannud tähele ei siirupitilku ega piimapiisku, mis juues mu kampsuni rinnaesisele kukkusid, [...].*” (Tungal 2008: 18) Leelo tunneb end isaga koos parema lapsena, sest isa ootused tüdrukule on teistsugused kui emal. Isa polnud ilmselt varem kodu korrashoiu ega lapsekasvatamisega seotud olme eest palju vastutanud, niisiis ei oska ta tähelepanu pöörata neile väikestele asjadele, mis ema jaoks olid olulised, nagu näiteks kodu puhtus. Aja möödudes kohaneb isa oma uue rolliga rohkem, kuid täpselt ema moodi ta ei hakkagi Leelo ja kodu eest hoolitsema. „*Aga viimasel ajal oli mul lauakatmine meelest läinud, sõime tataga kahekesi „niisama” - see tähendas, et mõnikord ei hakanud me taldrikuid üldse määrimagi, võtsime härjasilma ja kartuleid otse pannilt ja vahel tegime tomatiräime konservile paari minutiga otsa peale.*” (Tungal 2008: 131) Siit näeme, et isale ei saanudki kodu korrashoid sama oluliseks kui emale. Küll aga jääb isa tõsiselt võtma oma rolli tööl, kooliõpetajana. Ta võtab ka Leelo vahel tööle kaasa ja Leelo kirjeldab huvitavaid ja lõbusaid tunde, mida isa läbi viib.

Ka Leeloga meeldib isale mängida ning neil on omavahelised naljad ja ütlused, mis emotsionaalselt lähedast suhet tõestavad. Isa on Leeloga kannatlik ja nad räägivad omavahel palju. Leelo kodus arvestavad mõlemad vanemad tüdruku hirmude ja soovidega ning kodus on toetav õhkkond. Küll aga tuleb loost välja, et Leelo vanaisa Leelo isaga sama kannatlik ja lähedane pole olnud, sest kui Leelo öösel vanavanemate juures paanikasse sattub, kartes, et „mustad mehed” ka vanavanemad ära viivad, suunab vanaisa alguses vanaema olukorda lahendama: „*Minna, tee ometi midagi selle lapsega! Ma tahan magada!*” (Tungal 2008: 66), kui aga Leelo ei rahune, ütleb vanaisa: „*Kui sa minu laps oleks, siis annaks ma sulle praegu kõva keretäie! Urvaplaaster on pahadele lastele kõikse parem rohi! Kuski siin peaks mu püksirihm ka olema...*” (Tungal 2008: 67). Siit võime järeldada, et Leelo isa kodus valitses dünaamika, kus lastekasvatamisega tegeles ema ning isa lahendas asju ka füüsilise karistusega. Leelo isa füüsilise karistuse mustrit ei korda, kuid peab loomulikuks siiski ema suuremat rolli lapsekasvatamisel ja kodu korrashoiul. Sarnane on ka see, et Leelo vanaisa

mäletavad lapsed just läbi mehe töökoha ja sealsete mälestuste. Ka Leelole meeldib näha isa töökeskkonnas, kus isa end justkui kõige mugavamalt ja loomulikumalt tunneb.

„Kirju liblika suve” Tiina kasvas emaga ning isa kohta ei teadnud tüdruk midagi, kuid ema uue kavaleri, onu Elmariga kohtudes võrdleb ta teda oma ettekujutusega isast - mees, kes peaks olema hea välimusega ja mootorrattaga ringi sõitma. Tiina kujutleb, et tema pärisisa otsib teda ja ema taga ning on kurb, et neid ei leia. See fantaasia näitab, kui oluline on isafiguur lapse jaoks isegi siis, kui isa on lapse elust täiesti puudunud. Kujutluspilt võimaldab Tiinal olukorraga toime tulla - ta usub, et isa hoolib temast, kuid saatus on nad lahku viinud.

3.3 Ema kujutamine lastekirjanduses

Kodu ja ema mõisted on tihedalt läbi põimunud. Alstoni sõnul on lastekirjanduses kodu sageli isikustatud - see tähendab tegelikult ema. Kui ema puudub, kujuneb tüüpiliseks narratiiviks, et ema rolli võtab üle vanem tütar. Igal juhul muudab ema puudumine perekonna elu keerulisemaks (Alston 2008: 78-79). Ema roll seisneb eelkõige turvatunde ja hoolitsuse pakkumises. Gutierrez toob välja sügavalt juurdunud mõisted nagu „emake loodus” ja „emake maa” ning selgitab, kuidas keele kaudu kujunevad ajus tugevad seosed. See, et seostame oma koduplaneeti ja loodust emadusega, peegeldab selgelt, millist tähendust me emadusele anname. Ema toidab, kaitseb ja pakub peavarju - nagu looduski. Sellest arusaamast lähtuvalt tuleks neid, kes meie eest hoolitsevad, kohelda austuse ja armastusega. (Gutierrez 2016: 133-135) Emadusele omistatud roll kandub ka lastekirjandusse, kus emasid kujutatakse eelkõige nende ja laste vahelise suhte kaudu.

On selge, et ühiskonnas on sügavalt juurdunud arusaam, mille kohaselt on emade põhifunktsioon laste kasvatamine, neile piiride seadmine ja hoolitsuse pakkumine. Lucy Hope (2023) märgib, et lastekirjanduses võivad emad olla nii positiivsed kui ka negatiivsed tegelased, sõltuvalt sellest, kas nad toetavad või takistavad lapstegelasate arengut. Samamoodi toob Gilmore esile, et emad on sageli kujutatud ennastohverdavate, vahel ka lämmatavatena. Neid defineeritakse ennekõike läbi suhte lastega - ema eksisteerib üksnes emaduse kaudu, mitte eraldiseisva tegelasena. Tegelaskujuna on emad harva mitmetahulised või põhjalikult välja arendatud. (Gilmore 2016: 96-99)

Veelgi enam, mõnes lasteraamatus on süžee arengu huvides ema tegelane eemaldatud, et lapstegelased saaksid kogeda vabadust, mis võimaldab neil seigelda ja teha iseseisvaid, põnevaid asju (Hope 2023). See viitab sellele, et ema kujutamine jääb sageli kinni stampkuju tasandile - ta on see, kes seab piirid ja esindab korda.

Üldiselt on heaks emaks peetud - ja peetakse siiani - naist, kes on oma laste jaoks pidevalt olemas, seab esikohale laste heaolu ning täidab ema rolli justkui mängleva kergusega, saades kõigega hakkama. Dorina K. Lazo Gilmore (2016: 96-97) viitab oma essees psühholoog

Shari Trudesele, kelle sõnul lisandub emaduse mõistele iga ajastuga uus kiht - seda võib kujutada emaduse puuna, mille aastaringid tähistavad ajas kuhjuvaid ootusi ja tähendusi. Tänapäeval oodatakse emadelt üha enamat ning neid nähakse eelkõige lapsevanemadena, kelle käitumist hinnatakse vastavuses ühiskondlike normidega. Seejuures jääb sageli tahaplaanile arusaam emast kui mitmekihilisest isiksusest - naisest, kes võiks end teostada ka väljaspool emadust.

Sarnane kitsas käsitlus kajastub ka kirjanduses: emad on sageli idealiseeritud tegelased, kes käituvad laitmatult ja esindavad pelgalt moraalselt eeskujut. Alexandra Kotanko leiab, et kirjanduses tuleks kujutada rohkem „piisavalt häid emasid” - tegelasi, kes küll hoolitsevad oma laste eest ja pakuvad neile eluks vajalikku hoolt ja tuge, kuid ei pühenda end täielikult emarollile. Need emad võiksid olla mitmekülgsed karakterid, kes kogevad ja väljendavad vajadusel ka „negatiivseid” emotsioone nagu väsimus, viha või pettumus. Selline käsitlus aitaks muuta ühiskondlikku arusaama emadusest realistlikumaks. Liiga täiuslikud emad lastekirjanduses loovad päris elus emadele saavutamatud standardid ning süvendavad süütunnet, kui nad ei suuda alati olla rahulikud, kannatlikud ja täielikult ennastohverdavad. (Kotanko 2016: 170-172)

Läänekultuuriruumis on nägemus emarollist tugevalt juurdunud ja ootused emadele sügavalt kinnistunud. Gilmore on uurinud, kuidas teisest rassist emategelased lasteraamatutes erinevad traditsioonilisest ideaalemast. Tema sõnul on need tegelased sageli inimlikumad, realistlikumad ja mitmetahulisemad. Näiteks toob ta esile inuiti ema M. Joosse teoses “Mama, Do You Love Me?”, kes küll armastab oma last tingimusteta, kuid tunneb ja väljendab ka viha lapse pahategude pärast. Ta ei ole alati rahulik ja mõistev, vaid tohib tunda ja näidata oma emotsioone - mis erineb peavoolu lastekirjanduses levinud emapildist. (Gilmore 2016: 99-100)

Teiseks toob Gilmore esile, et teisest kultuuriruumist pärit emategelaste puhul kujutatakse mõnikord ka emade seksuaalsust ja sensuaalset eneseväljendust - omadusi, mida tavapärastel emadel ei seostata. (Gilmore 2016: 101-102) Gilmore väidab, et teise rassi või kultuuritaustaga emadel on lastekirjanduses lihtsam kõrvale kalduda traditsioonilisest „hea ema” kujundist. Nad ei püüa selle ideaalse kujundiga vastanduda, vaid loovad hoopis

alternatiivse, uut tüüpi emakuju. Sellised kujutused on ühiskonnale kasulikud: nad aitavad murda emadele seatud ebarealistlikke ootusi ja annavad rohkem vabadust olla ka emana inimene - kõigi oma tunnete, soovide ja mitmekihilisusega. (Samas: 110)

Kuigi emade kujutamine lastekirjanduses on sageli liiga ühekülgselt idealiseeritud, keskendudes eelkõige emade hoolitsevale ja ennastohverdavale rollile, on viimastel aastatel hakatud rohkem esile tooma ka realistlikumaid, mitmetahulisemaid emakujusid, mis võimaldab läbi lasteraamatute avardada arusaama emadusest.

3.4 Emade kujutamine Leelo Tungla lasteraamatutes

Kõigis minu analüüsitud Leelo Tungla teostes on emadel suur roll lapstegelaste elus. Kõige traditsioonilisem emakuju on esindatud raamatus „Kristiina, see keskmine”. Selles loos on ema kodune ja tema peamine roll on laste eest hoolitsemine. Emarolli kinnistumist rõhutab seegi, et ema ja isa kutsuvad teineteist „emaks” ja „isaks”, ning emale pole isegi nime antud. Peategelane Kristiina märgib, kuidas ema räägib beebist, väikese Imbi tegemistest, pidevalt meie-vormis, kõneledes endast ja Imbist kui ühest organismist. Ema on selles raamatus alati heatahtlik, rahulik, mõistev ja armastav. Tema eneseohverdavat loomust ilmestab näiteks lõik, kus räägitakse naistepäevast:

„Ema alustab, jah, alati enne naistepäeva tulekut sellist juttu, et tema meelest pole üldse tähtis, et talle sellel päeval lilli kingitakse, et tema jaoks on palju olulisem see, kui teda aasta ringi iga päev na-atukenegi armastatakse ja meeles peetakse.” (Tungal 2020: 39).

Ema on alati pere jaoks olemas, märkab kõiki ja jagab tunnustust. Lapsedki teavad, et emale pole vaja lilli viia, sest isa kingib niikuinii - isegi kui ema ütleb, et pole vaja. Selline kujutus emast seab teiste vajadused alati esikohale ja loob mulje, justkui ta ei vajaks ise tunnustust ega tähelepanu. Tema hoolitsus ja panus tunduvad loomulikud ja vähem väärtuslikud kui näiteks isa palgatöö.

Peatükis „Ema mässab” kirjeldab Kristiina, kuidas ta pole ema kunagi varem nii vihasena näinud kui sel hommikul, mil ema pidi kohe ärgates hakkama seinalt puhastama väikeõde Imbi mähkme sisu. Ema purskab:

Aga kas keegi siin majas ka mõtleb, mida mina tahaksin? Võib-olla ma tahaksin pudrukeetmise asemel hoopis lugeda või kinno minna? Selle asemel, et kraanikaussi küürida, tahaksin ma võib-olla juuksuris fööni all istuda ja oma küüned punaseks lakkida lasta? Oo, ei - seda oleks minu jaoks palju. See võtaks liiga palju aega, eks ole? (Tungal 2020: 125-126).

Kuigi ema saab seejärel vaba päeva, jõuab lugu lõpuks selleni, et kõik pereliikmed mõistavad - ilma emata ei saa nad hakkama. Ema naaseb oma tavapäraste toimetuste juurde, kuid nüüd juba rõõmsa ja rahulolevana, justkui oleks lühike paus, mille järel tema rolli perekonnas mõisteti ja seda talle ka väljendati, olnud talle piisavaks tunnustuseks.

Leelo Tungla romaanis „Seltsimees laps” käivitub narratiiv ema vangistamisega, mis asetab kogu loo keskmesse ema puudumise ja lapse igatsuse. Peategelane Leelo jääb isa ja teiste täiskasvanute hoolde, kuid ema rolli tema elus see ei asenda - ema jääb vaimselt ikkagi esiplaanile. Isa ja ema pidev võrdlemine ilmestab, kui sügavalt on ema olnud lapse elu keskpunkt. Leelo tajub, et isa käitumine ja väärtused erinevad ema omadest: isa ei pahanda väikeste asjade pärast, nagu näiteks mee lauale tilgutamine, ning võimaldab Leelol end oma arusaamade järgi ehtida ja kanda pidulikke riideid - vabadused, mida ema oleks suunanud ja piiranud. Need hetked võivad küll pakkuda lapsele ajutist kergendust või isegi rõõmu, kuid sisimas jääb teda painama igatsus ema järele. Leelo soovib olla hea laps, lootes, et korralikkus kiirendab ema tagasitulekut - see seob moraalse käitumise lapse arusaamas lootusega ema armastuse ja läheduse taastumisest.

Ema kui kõige olulisema pereliikme tajumine kajastub teravalt stseenis, kus Leelo ja isa üritavad pääseda rahvast täis bussi, et sõita vanaisa sünnipäevale. Isa otsustab valetada bussijuhile, väites, et nad sõidavad hoopis vanaema sünnipäevale. Leelo jääb selle peale mõttesse: „*Ja teiseks: kas me oleksime bussi peale saanud, kui tata oleks öelnud ausalt, et me läheme hoopis vanaisa sünnipäevale? Järelikult on siis emad ja vanaemad tähtsamad kui isad ja vanaisad?*” (Tungal 2008: 30). See sisekaemuslik hetk osutab ühiskondlikule hoiakule, mille kohaselt emad ja vanaemad on lapse maailmas erilise tähendusega, olulisemad ja väärikamad isegi ühiskondlikus tajus. Leelo küsimus ei ole pelgalt lapse

loogika tulemus, vaid peegeldab sügavamalt juurdunud arusaamu emadusest kui pühast, hoolitsevast ja kõrgemalt väärtustatud rollist perekonnas.

Jutustuses „Näärivana tütar” on ema tegelaskuju esitatud kõige mitmekihilisemalt kõigist minu analüüsitud teostest. Peategelane Pille on oma ema ja isa ainus laps ning tema mõlemad vanemad töötavad koolis. See loob võimaluse kujutada ema mitte ainult koduses, vaid ka tööalases kontekstis - haruldane lähenemine laste- ja noortekirjanduses. Näiteks stseenis, kus Pille püüab emaga koolimajas suhelda, ütleb ema: „*Momendil pole ma sinu ema, momendil olen ma õpetaja,*” ja lisab tõsiselt: „*Vabanda, Pille, aga sa segad mind.*” (Tungal 2015c: 171). See eristus ema ja õpetaja rolli vahel rõhutab, et ema ei taandu ainult koduse hoolitseja rolli, vaid on iseseisev ja professionaalne inimene ka väljaspool perekonda. Lapsel on oluline kogemus tajuda ema mitmekesiste identiteetidena, mitte ainult temale pühendunult.

Tungal annab lugejale aimu ka ema unistustest ja isiklikust eluloost: Pille teab, et ema unistas pianistikarjäärist, kuid vigastas eksami eel käeluu ja pidi leppima õpetajaametiga. See info lisab emale inimlikkust ja sügavust - ta ei ole pelgalt funktsionaalne lapsevanem, vaid täisvereline inimene oma saavutuste ja kaotuslugudega. Samuti on ema emotsionaalne spekter selles loos laiem kui teistes teostes. Näiteks kirjeldatakse stseeni, kus ema tuleb koju halvas tujus:

Ema oli juba koju jõudnud, istus klaveri taga, kuid ei mänginud. Hiilisin vaikselt talle selja taha ja panin käed silmadele. „Arva ära, kes on!” Ema võpatas ja lükkas mu käed eemale: „Palun jäta need lapsikud tembud! Kõõgis pliidil on kotletid ja kartulid, külmkapist võta kurki... Ole kena, jäta mind nüüd rahule!” (Tungal 2015c: 192).

Ehkki ema reageerib teravalt, on ta samal ajal hoolitsenud Pille põhivajaduste, toidu, eest. See stseen on oluline, sest see näitab ema kui kedagi, kes väärtustab oma isiklikku ruumi ja vaimset heaolu, kuid ei hülga oma emarolli. Ema vajadus üksinduse järele on esitatud loomuliku ja inimlikuna ning see ei vähenda tema autoriteeti ega armastust lapse silmis.

Pisut hiljem, kui ema on ootamatult kodust lahkunud, ilmneb Pille mõtiskluses oluline arusaam emadusest ja peresuhte haavatavusest:

„Mida see siis tähendas? Kas sõitis ema linna tädi sünnipäevale, või sõitis ehk päriselt ära, nagu eilse paha tujuga lubas? Ja mis siis saab, kui ta päriselt läks? Kuidas me isaga kahekesi elama hakkame? Meie koolis on mitu last, kelle isad on nad maha jätnud. Aga et emad oleksid kodust lahkunud, seda pole veel kunagi kuulda olnud! Ning miks peaks minema just minu ema, kes on alati tasakaalukas, hoolas ja hea? Egas ta ometi meiega halb elada ei olnud?” (Tungal 2015c: 202).

Pille kirjeldus emast kui tasakaalukast, hoolivast ja heast naisest on vastuolus hiljutise stseeniga, kus ema väljendas väsimust ja tõrjumist. See kõrvutus näitab, et isegi kui ema on ebatäiuslik või hetkeks eemal, ei vähene lapse armastus ega usaldus tema vastu. Laps tajub ema endiselt kui „piisavalt head ema”, kellel on õigus oma tunnete ja vajadustele.

Oluline on ka Pille küsimus: „Egas ta ometi meiega halb elada ei olnud?” See toob esile uue tasandi lapse empaatiavõimest - Pille hakkab mõistma, et ka emal võivad olla piirid ja põhjused, miks ta soovib eemalduda või puhata. Laps mõtleb võimalusele, et ema võib lahkuda mitte seetõttu, et tema armastus oleks otsa saanud, vaid sellepärast, et peres elamine võib mõnikord olla koormav. See teos annab eeskju, kuidas lastekirjanduses saab kujutada emadust kompleksse ja inimlikuna, säilitades samas positiivse ja armastava suhte lapse ja vanema vahel.

„Kirju liblika suvi” toob lugejani oma rolliga mitte väga hästi toime tuleva ema. Ema on küll füüsiliselt kohal, kuid loo alguses ei täida ta traditsioonilist hoolitseva ja vastutustundliku vanema rolli. Peategelane Tiina jääb justkui emast vanemaks - tema tegevusraadius on piiratud mitte niivõrd vanemliku järelevalve, vaid vastutuskooorma tõttu, mille ta on enda õlule võtnud. Ta mitte ainult ei toimi peres kui korraldaja, vaid kannab ka hoolt oma ema eest. See rollivahetus muudab lapse ja vanema suhte dünaamikat ning asetab Tiina ebatüüpilisse ja emotsionaalselt koormavasse olukorda.

Tiina kiindumus ema vastu on siiski sügav ning ta oskab väärtustada koos veedetud häid hetki. Koduste pingete kirjeldustes keskendub jutustus rohkem kõrvaltegelaste - peamiselt alkoholi tarvitavate külaliste - negatiivsele mõjule. Tiina seletab ema käitumist sageli põhjustagajärg loogika kaudu, justkui ema poleks olukorras aktiivne osapool, vaid langenud halbade mõjurite ohvriks. See annab tunnistust lapse soovist ema mõista ja õigustada, isegi kui see tähendab vastutuse üle võtmist.

Tiina ei taju selgelt, et on peres endale ebaloomulikult suure rolli võtnud. Ta ei võrdle oma elu tavalise peremudeliga, kus vanem on lapse toetaja ja turvalisuse looja. Tema suhtumine oma kohustustesse on neutraalne ja vaikivalt leplik. Samas ei jää selle olukorra eripära teoses tähelepanuta - just kõrvaltegelaste kommentaaridest ja vihjetest selgub, et Tiina koorem ei

ole lapse jaoks õiglane ega normaalne. Nõnda juhib autor lugeja tähelepanu emotsionaalse hooleta jäämise varjatud valule, mida laps ise veel ei oska sõnastada.

Pärast seda, kui Tiina koos emaga uude elukohta kolib, toimuvad olulised muutused. Ema saab võitu alkoholiprobleemist, leiab töö ja loob stabiilsema koduse keskkonna. Tema ellu ilmub Elmar ning koos sünnib perre veel üks laps. Selle perioodi kirjeldused keskenduvad ema-lapse suhte taastumisele ja emarolli tugevnemisele. Tiina sõnastab muutused nõnda: „*Tegemist oli küll palju, kuid muret polnud ollagi. Alguses oli ema mitu nädalat kodus, siis läks ta Maimetsa lauta tööle. Tegime koos süüa, mängisime kabet ja 'nurgast nurka' mängu, rohisime peenraid.*” (Tungal 2015b: 144). Tiina vaatleb oma elu emotsionaalse sideme kaudu emaga: tema heaolu ja rahulolu on seotud ema olemasolu ja koostegemistega.

Uue eluetapiga võtab ema enda kanda traditsioonilisema kirjandusliku emarolli - ta on kohal, toetav ja osaleb aktiivselt lapse elus. Samas saame teosest infot ka ema mineviku raskuste kohta: raamatu varasemates osades on ema esitatud mitmetahulisena, kandes endas nii valusaid kogemusi kui emotsionaalseid reaktsioone. See nüanss võimaldab lugejal mõista, miks ema alguses oma rolli täita ei suutnud - tegemist ei ole lihtsalt „halbade valikutega”, vaid keeruka inimsaatusega. Kokkuvõttes kujutab „Kirju liblika suvi” ema, kellel on nii nõrkused kui areng. Ema ei ole alguses lapse jaoks piisavalt hea, kuid see ei takista Tiinat teda armastamast ja temaga lähedust otsimast. Loo edenedes muutub ema koos elukorraldusega ning tema vastutustunne taastub. Seeläbi toob teos esile lootuse, et ka katkised peresuhted võivad paraneda, kui toimuvad muutused ja taastub usaldus. Samas annab see tunnistust lapse vajadusest ema olemasolu ja hoolitsuse järgi - isegi siis, kui vanem oma rolli (ajutiselt) ei täida.

Kokkuvõte

Käesolevas bakalaureusetöös uurisin perekonna ja kodu kujutamist lastekirjanduses, keskendudes Leelo Tungla kolmele proosateosele: „Seltsimees laps ja suured inimesed“, „Kristiina, see keskmine“ ja „Maimetsa laste lood“. Töö eesmärk oli analüüsida, kuidas on nimetatud teostes kujutatud kodu, perekonda ning ema ja isa rolle.

Töö esimeseks uurimisküsimuseks oli: Kuidas seostub kodu kujutamine perekonna kujutamisega lastekirjanduses? Analüüsi tulemusel selgus, et kodu peegeldab perekondlikku olukorda. Segamini kodu viitas tihti pingelistele suhetele peres, samas kui korras kodu tähistas harmoonilist perekeskkonda. Märkasin ka, et see pereliige, kes vastutas kodu korrahoiu eest, kandis sageli ka kõige olulisemat rolli perekonnas.

Teiseks uurimisküsimuseks oli: Kuidas on lastekirjanduses perekonda kujutatud? Kõige sagedamini esines uuritud teostes tuumpere - ema, isa ja lapsed. Traditsioonilise perekonna ideaal ilmnis kõige selgemalt teoses „Kristiina, see keskmine“ ning jutustustes „Pool koera“ ja „Näärivana tütar“. Perekonnad, mis sellest mudelist erinesid, olid enamasti teadlikud oma „ebatäiuslikkusest“ - näiteks igatses peategelane „Kirju liblika suves“ oma kunagi nägemata isa või tõik, et muutused peres leidsid aset just siis, kui perre ilmus uus isafiguur. „Seltsimees lapse“ narratiivis on ema puudumine keskne, rõhutades peremudeli katkestatust.

Kolmanda uurimisküsimuse - Kuidas on kujutatud ema ja isa lastekirjanduses? - vastuseks selgus, et emade rollid olid enamasti traditsioonilised: nad olid ennastohverdavad, rahulikud ja hoolitsevad. Neile kuulus sageli ka juhtiv roll perekonnas. Erandina võib välja tuua „Kirju liblika suve“, kus ema karakter arenes negatiivsest positiivseks, ning „Näärivana tütar“, kus ema tegevust kirjeldati ka töö kontekstis. Isade puhul ilmnis, et neid kirjeldati peamiselt läbi nende ameti ja rolli ühiskonnas, mitte niivõrd perekonnas. Nad olid sageli eemalolevad või probleemsed - sõltuvustega, passiivsed või liigselt tööle keskendunud. Erandiks oli „Kirju liblika suve“ kasuisa Elmar ja „Näärivana tütre“ isa, kes olid pereelus aktiivselt ja toetavalt kohal.

Eraldi tähelepanu väärib alkoholismi kujutamine. „Mõtle midagi välja, Madis!“ räägib perekonnast, kus alkohoolikuks on isa, „Kirju liblika suvi“ aga kujutab alkohoolikust ema. Analüüs näitas, et isade sõltuvusprobleemidele vaadatakse kirjanduses kogukonnas leebemalt - nende tööalased saavutused pehmendavad hinnangut. Emade puhul aga on kriitika otseselt seotud nende emarolliga, olenemata sellest, kas nad on ka tööalaselt edukad. Sellest ilmneb, et lastekirjanduses on emade peamine hindamiskriteerium emaoskustes, samal ajal kui isade puhul on keskmiselt nende roll ühiskonnas.

Minu järeldused põhinevad Leelo Tungla kahel raamatul ja ühel juttude kogumikul, ehk siis kokku kuuel kirjanduslikul perekonnal. Antud teemat oleks kindlasti võimalik edasi uurida, laiendades valimit sama autori või teiste lastekirjanike teostega. Lisaks ei kajasta antud töö laste ega ka muude pereliikmete kujutamist, siin on analüüsitud ainult ema ja isa, kuid teostes oli perekondades veel olulisi liikmeid. Edaspidi saab veel uurida õdede ja vendade omavahelisi suhteid ning väga huvitav oleks kaardistada ka perekonna ümber asuvaid sugulasi ja tuttavaid, kes samuti lapstegelasele väga olulised on ning pere dünaamikat mõjutavad.

Kasutatud allikad

Alston, Ann. 2008. *The Family in English Children's Literature*. New York: Routledge.

Eesti Lastekirjanduse Keskuse koduleht. <https://elk.ee/> (vaadatud 14.05.2025).

Gilmore, Dorina K. Lazo. 2016. „Minority Mama: Rejecting the Mainstream Mothering Model.” *MOTHERS in Children's and Young Adult Literature*. Toim. Lisa Rowe Fraustino, Karen Coats. Jackson: University Press of Mississippi, 96–112.

Grafft, Beth. 2020. *Portrayal of Diverse Family Structures in Children's Literature*. Magistritöö. University of Northern Iowa, kunstiteadused. <https://scholarworks.uni.edu/grp/1560/> (vaadatud 12.01.2025).

Gutierrez, Katrina Anna. 2016. „The Hills Were in Her Bones: Living in the Blend of Mothers and Environments.” *MOTHERS in Children's and Young Adult Literature*. Toim. Lisa Rowe Fraustino, Karen Coats. Jackson: University Press of Mississippi, 133–149.

Hope, Lucy. 2023. „The Problem with Mothers in Children's Books.” Lucy Hope Author. <https://www.lucy-hope.com/post/the-problem-with-mothers-in-children-s-books> (vaadatud 27.04.2025).

Ismail, Hisham Muhamad. 2023. „Children's Literature: The Significance and Other Impacts.” *Theory and Practice in Language Studies* 13(3): 593–598. Toim. Academy Publication. <https://www.academypublication.com/issues3/tpls/vol13/tpls1303.pdf> (vaadatud 2.05.2025).

Kotanko, Alexandra. 2016. „A Daughter's Sacrifice: Saving the 'Good-Enough Mother' from the Good Mother Fantasy.” *MOTHERS in Children's and Young Adult Literature*. Toim. Lisa Rowe Fraustino, Karen Coats. Jackson: University Press of Mississippi, 170–181.

Kumberg, Krista. 2014. „Isad vaateaknal.” *Nukits*. Toim. Eesti Lastekirjanduse Keskus, 12–17.

Luks, Leo. 2014. „Eesti kirjanduse kadunud kodu.” *Keel ja Kirjandus* (10): 729–748.

- Tiit, Ene-Margit. 2022. „Leibkond ja tuumpere – mis imeasjad need veel on?” *Rahvaloenduse veebileht*. <https://rahvaloendus.ee/et/uudised/leibkond-ja-tuumpere-mis-imeasjad-need-veel> (vaadatud 15.11.2024).
- Tungal, Leelo. 2008. *Seltsimees laps ja suured inimesed*. Tallinn: Tänapäev.
- Tungal, Leelo. 2015a. „Pool koera.” *Maimetsa laste lood*. Tallinn: Tänapäev, 5–92.
- Tungal, Leelo. 2015b. „Kirju liblika suvi.” *Maimetsa laste lood*. Tallinn: Tänapäev, 93–166.
- Tungal, Leelo. 2015c. „Näärivana tütar.” *Maimetsa laste lood*. Tallinn: Tänapäev, 167–224.
- Tungal, Leelo. 2015d. „Mõttele midagi välja, Madis!” *Maimetsa laste lood*. Tallinn: Tänapäev, 225–264.
- Tungal, Leelo. 2020. *Kristiina, see keskmine*. Tallinn: Tänapäev.
- Wesseling, (Lies) Elisabeth. 2021. “Family.” *Keywords for Children’s Literature*. Second edition. Toim. Philip Nel, Lissa Paul, Nina Christensen. New York: New York University Press.
- White, Lindsay M. 2015. *Impact of Children’s Literature on Family Structures and Children’s Perceptions of Family*. Magistritöö. St. John Fisher University, kirjandusteadus. https://fisherpub.sjf.edu/education_ETD_masters/320/ (vaadatud 2.05.2025).
- Õiguskantsleri Kantselei, Statistikaamet. 2014. „Kokkuvõtte kogumikust „Laste heaolu“.” *Terviseinfo*. <https://www.terviseinfo.ee/et/blogi/3573-kokkuvote-kogumikust-laste-heaolu> (vaadatud 14.12.2024).

Summary

In this bachelor's thesis, I examined the representation of family and home in children's literature, focusing on three prose works by Leelo Tungal: *Seltsimees laps ja suured inimesed*, *Kristiina, see keskmine*, and *Maimetsa laste lood*. The aim of the study was to analyse how home, family, and the roles of mother and father are portrayed in these texts.

The first research question was: How is the depiction of home related to the portrayal of family in children's literature? The analysis revealed that the home reflects the state of family relationships. A messy home often indicated tensions within the family, whereas a tidy home symbolised harmony. I also observed that the family member responsible for maintaining the home often held the most central role in the family as a whole.

The second research question asked: How is family represented in children's literature? The most frequently occurring family structure in the analysed texts was the nuclear family - mother, father, and children. The ideal of the traditional family was most clearly present in *Kristiina, see keskmine* and the short stories „Pool koera“ and „Näärivana tütar“. Families that deviated from this model were often portrayed as being aware of their “imperfection.” For example, in „Kirju liblika suvi“, the protagonist longed for the father she had never seen, and changes within the family were triggered by the arrival of a new father figure. In *Seltsimees laps ja suured inimesed*, the absence of the mother is a central theme that highlights the disruption of the family unit.

The third research question - How are mothers and fathers depicted in children's literature? - revealed that mothers were mostly portrayed in traditional roles: self-sacrificing, calm, and nurturing. They were also often the leading figures in the family. Exceptions included „Kirju liblika suvi“, where the mother's character evolved from negative to positive, and „Näärivana tütar“, where the mother was also described in relation to her professional role. Fathers, by contrast, were usually characterised through their work and societal status rather than through their role within the family. They were often portrayed as distant or problematic

- struggling with addiction, emotionally disengaged, or overly focused on work. Notable exceptions were the stepfather Elmar in „Kirju liblika suvi“ and the father in „Näärivana tütar“, both of whom were active and supportive figures within the family.

Particular attention was paid to the portrayal of alcoholism. „Mõtle midagi välja, Madis!“ features a father struggling with alcoholism, whereas in „Kirju liblika suvi“, it is the mother. The analysis showed that communities tend to judge fathers' addictions more leniently, especially if they are professionally competent. In contrast, mothers' addictions are evaluated primarily through the lens of their parenting, regardless of their performance at work. This suggests that in children's literature, mothers are primarily assessed based on their maternal skills, while fathers are judged according to their social or professional roles.

My conclusions are based on six literary families portrayed in the works of Leelo Tungal. Due to the limited scope and selection of the study, broader generalisations are not possible. Future research could expand to include works by other authors. Additionally, this thesis did not address the roles of children or other family members such as grandparents, siblings, or significant side characters related to the family. Further studies could examine how these figures influence family dynamics and the development of the child protagonists.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Laura Tamm

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Perekonna kujutamine lastekirjanduses Leelo Tungla näitel”, mille juhendajateks on Leena Käosaar ja Jaanika Palm, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Laura Tamm

27.05.2024